

θεωρητική υποβάθμιση της ψυχολογικής προσέγγισης οφειλόταν εν μέρει στην αλόγιστη εφαρμογή της ψυχολογίας του Ζίγκμουντ Φρόυντ.

Οι ψυχολογικοί ανθρωπολόγοι όπως η Μιντ και η Μπένε-ντικτ γνώριζαν τη φροϋδική ψυχολογία, αλλά δεν ήθελαν να τη χρησιμοποιήσουν ως βάση του έργου τους. Παρ' όλα αυτά, οι ανθρωπολόγοι της εποχής του Μπόας βρήκαν ενδιαφέροντα ορισμένα στοιχεία της θεωρίας του Φρόυντ. Η ψυχολογική ανθρωπολογία πέρασε σε νέα φάση όταν οι ανθρωπολόγοι άρχισαν να ασκούν κριτική στη θεωρία του Φρόυντ, να απορρίπτουν μεγάλο μέρος της και στη συνέχεια να αφομοιώνουν τμήματά της στο πλαίσιο μιας αναθεωρημένης θεωρητικής οπτικής.

Η επίδραση του Ζίγκμουντ Φρόυντ

Ο Ζίγκμουντ Φρόυντ (Sigmund Freud, 1858-1939) ήταν ένας κλινικός ψυχολόγος που προσπάθησε να βοηθήσει τους ασθενείς του να ξεπεράσουν τις ψυχικές τους διαταραχές. Κατά κάποιο τρόπο έγινε ανθρωπολόγος όταν διατύπωσε κάποιες υποθέσεις πάνω στην προέλευση αυτών των διαταραχών. Κατά τραγική ειρωνεία, οι ψυχολογικοί ανθρωπολόγοι απέρριψαν το μεγαλύτερο μέρος των ανθρωπολογικών υποθέσεων του Φρόυντ, εντούτοις αποδέχτηκαν πολλές από τις κλινικές του παρατηρήσεις.

Ο Φρόυντ γεννήθηκε στη Βιέννη, σε μια οικογένεια μεσαίας κοινωνικής τάξης, με έναν αυστηρό πατέρα. Στη δεκαετία του 1880 και ενώ σπούδαζε ιατρική, ενδιαφέρθηκε για πρωτοποριακά ιατρικά πειράματα στα οποία η **υστερία**, μια ψυχολογική κατάσταση που χαρακτηρίζεται από παθολογική, παράλογη συναισθηματικότητα, εμφανιζόταν να θεραπεύεται μέσω της ύπνωσης. Κατά τη διάρκεια της ύπνωσης, οι υστερικοί ασθενείς ανακαλούσαν κάποια τραυματική εμπειρία, συνήθως από την παιδική τους ηλικία, και όταν ξυπνούσαν δεν ήταν πλέ-

ον υστερικοί. Ο Φρόντ θεώρησε ότι αυτά τα πειράματα δήλωναν την ύπαρξη ενός πνευματικού **υποσυνείδητου**. Ο Φρόντ σκέφτηκε ότι οι ασθενείς που παρουσίαζαν ψυχικές διαταραχές είχαν αποκρύψει από τον εαυτό τους κάποια πράξη ή σκέψη που ερχόταν σε σύγκρουση με τους ηθικούς κώδικες της κοινωνίας και ύστερα είχαν απωθήσει τη σύγκρουση αυτή στο υποσυνείδητό τους, όπου «φλέγμαίνε». Ο Φρόντ έβαλε σκοπό να προσδιορίσει πώς θα μπορούσαν αυτοί οι ασθενείς να επιλύσουν τις συγκρούσεις τους προκειμένου να θεραπευτούν. Ξεκίνησε μελετώντας τα όνειρα. Στην κλασική φροϋδική ψυχολογία, τα όνειρα αποτελούν έκφραση του υποσυνείδητου. Εκφράζουν, σε συμβολική μορφή, ευχές και επιθυμίες τις οποίες επέκρινε η κοινωνία. Ο Φρόντ ερεύνησε το υποσυνείδητο αποκρυπτογραφώντας τους συμβολισμούς των ονείρων, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν σεξουαλικοί, διότι ο Φρόντ πίστευε ότι το σεξ ήταν η επιθυμία την οποία η κοινωνία επέκρινε με τον πιο δριμύ τρόπο και ως εκ τούτου η επιθυμία που ήταν πιο πιθανό να οδηγήσει σε σύγκρουση και απώθηση. Το 1900, δημοσίευσε αυτές του τις απόψεις στο πρώτο σημαντικό βιβλίο του, *Η Ερμηνεία των Ονείρων*.

Ο Φρόντ συνέχισε αναλύοντας την τέχνη, τη λογοτεχνία, τη θρησκεία, ακόμα και την πολιτική με τον ίδιο τρόπο που ανέλυε και τα όνειρα. Οι ιδεολογίες και οι θεσμοί αυτοί εξέφραζαν, σε συμβολική μορφή, αισθήματα τα οποία δεν μπορούσαν να εκφραστούν στην πραγματικότητα. Μπορούσαν και αυτοί να δώσουν στοιχεία για τις απωθημένες επιθυμίες. Τελικά, η διάκριση του Φρόντ μεταξύ ψυχικά «ασθενών» και υγιών ανθρώπων έγινε πιο θολή και έτσι αποφάσισε ότι το υποσυνείδητο υπάρχει σε όλους τους ανθρώπους. Διαίρεσε το υποσυνείδητο, που μερικές φορές ονομάζεται **ψυχή**, σε τρία επίπεδα: το **Εκείνο** [αγγλ. id], ή λίμπιντο, την πηγή της επιθυμίας, το **Εγώ** [αγγλ. ego], που βιώνει τον έξω κόσμο, και το **Υπερεγώ** [αγγλ. superego], ή αλλιώς συνείδηση, η οποία ελέγ-

χει το Εκείνο και μεσολαβεί μεταξύ του Εγώ και των κοινωνικών κανόνων. Σύμφωνα με τον Φρόντ, το Εγώ και το Υπερεγώ μπορούν να διαμορφωθούν από τον πολιτισμό [αγγλ. culture], που περιορίζει το Εκείνο, τη ζωώδη πλευρά της ανθρώπινης φύσης με τις ενστικτώδεις ορμές και παρορμήσεις. Η ουσία της φροϋδικής ψυχοθεραπείας ήταν να διεισδύσει στο υποσυνείδητο για να βρει την αιτία της απωθημένης σύγκρουσης, να κάνει τον ασθενή να συνειδητοποιήσει τη σύγκρουση και έτσι να ανοίξει το δρόμο για τη θεραπεία του ασθενούς με ψυχοθεραπευτικές μεθόδους.

Η περιγραφή της ανθρώπινης φύσης από τον Φρόντ ήταν πεσιμιστική: όλοι γεννιόμαστε σε ένα ψυχολογικό ναρκοπέδιο όπου ανά πάσα στιγμή μπορεί να επέλθει η σύγκρουση. Ορισμένοι άνθρωποι κατορθώνουν καλύτερα από άλλους να περάσουν μέσα από αυτό το ναρκοπέδιο, αποφεύγουν τη σύγκρουση και γίνονται ψυχικά υγιείς ενήλικες. Άλλοι, λιγότερο τυχεροί, υποκύπτουν στη σύγκρουση, αναπτύσσουν ψυχικές διαταραχές και καταλήγουν στην ψυχοθεραπεία. Αφού ο Φρόντ ολοκλήρωσε τη δημιουργία του κλινικού πλαισίου του, άρχισε να αναρωτιέται γιατί είχε προκύψει αυτή η προβληματική κατάσταση στις ανθρώπινες σχέσεις. Η απάντηση που έδωσε στο ερώτημα ήταν ανθρωπολογική, με μια φροϋδική χροιά.

Η Φρόντ παρουσίασε την άποψή του για την ανθρωπολογία σε μια τριλογία βιβλίων: *Totem and Taboo* [*Το Τοτέμ και το Ταμπού*] (1918), *The Future of an Illusion* [*Το μέλλον μιας αυταπάτης*] (1928) και *Civilization and its Discontents* [*Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*] (1930). Η κύρια παρατήρησή του ήταν ότι οι σημερινοί άνθρωποι βιώνουν συγκρούσεις επειδή η ανθρωπότητα είχε βιώσει συγκρούσεις και στο παρελθόν. Κάθε άνθρωπος αναβιώνει ή συγκεφαλαιώνει το παρελθόν αυτό ως **φυλετική μνήμη**. Η αφήγηση του Φρόντ ξεκινά με την **αρχή της ηδονής ή ευχαρίστησης**, όπως αποκαλεί τη φυσική ηδονιστική τάση του ανθρώπου να αναζητά την ψυχοσεξουαλική ευ-

χαρίστηση και να αποφεύγει τον ψυχοσεξουαλικό πόνο. Ο πολιτισμός [αγγλ. culture] αντιτίθεται στην αρχή της ηδονής/ευχαρίστησης, διότι αν όλοι αναζητούσαν την ηδονή αυτό θα οδηγούσε στο χάος. Οι περισσότεροι άνθρωποι τελικά αποδέχονται ότι δεν μπορούν να αναζητούν την ηδονή ευθέως, παρότι η επιθυμία τους παραμένει, γεννώντας εντάσεις. Έτσι, διοχετεύουν, **μετουσιώνουν** τις επιθυμίες τους σε φαντασιώσεις και σε θεσμούς οι οποίοι, σύμφωνα με τον Φρόντ, αποτελούν ένα είδος φυγής από την ηδονιστική πραγματικότητα. Οι άνθρωποι αυτοί ενεργούν βάσει της **αρχής της πραγματικότητας**, επειδή είναι ώριμοι ψυχολογικά και συνειδητοποιούν ότι αν ενεργήσουν βάσει της αρχής της ηδονής/ευχαρίστησης θα αντιμετωπίσουν προβλήματα. Οι ψυχολογικά ανώριμοι άνθρωποι τείνουν να ενεργούν με βάση τις ηδονιστικές παρορμήσεις τους, να βιώνουν τη σύγκρουση, να υφίστανται την απώθηση και να γίνονται νευρωτικοί ή ψυχωτικοί. Για τον Φρόντ, οι λιγότερο «πολιτισμένοι» πολιτισμοί ήταν αυτοί που προκαλούσαν τις λιγότερες απωθήσεις, και έτσι οι «πρωτόγονοι» ενήλικες συμπεριφέρονταν σαν πολιτισμένα παιδιά.

Κατά τον Φρόντ, ο πολιτισμός [αγγλ. civilization] έρχεται σε αντίθεση με την ανθρώπινη βιολογική φύση, διότι προσπαθεί να χαλιναγωγήσει τα ζωώδη ένστικτα των ανθρώπων. Στην πραγματικότητα, ο πολιτισμός έχει οικοδομηθεί πάνω σε μετουσιωμένες επιθυμίες. Πώς όμως συνέβη αυτό; Ο Φρόντ απάντησε στο ερώτημα με μια ιστορία για την εξέλιξη του ανθρώπου. Η ιστορία ξεκινούσε με την **αρχέγονη οικογένεια**, η οποία, σύμφωνα με τον Φρόντ, ήταν μονογαμική, πυρηνική και πατριαρχική, και χαρακτηριζόταν από πλήρη απουσία σεξουαλικών περιορισμών. Στην οικογένεια αυτή δημιουργούνταν πλήθος προβλημάτων και γι' αυτό το λόγο δεν μπορούσε να διατηρήσει την αρχική της μορφή για πολύ. Στην αρχέγονη οικογένεια, οι γιοι επιθυμούσαν τη μητέρα τους σεξουαλικά, αλλά ο πατέρας-δυνάστης είχε προτεραιότητα στη σεξουαλική

επαφή. Γι' αυτό το λόγο, οι γιοι έτρεφαν εχθρότητα για τον πατέρα τους, παρότι παράλληλα τον σέβονταν και τον αγαπούσαν. Αυτά τα αντιφατικά συναισθήματα αποτελούσαν πηγή μεγάλων συγκρούσεων. Τελικά, η εχθρότητα συσσωρεύτηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι γιοι συγκεντρώθηκαν και σκότωσαν τον πατέρα τους κατά την **πρωταρχική πατροκτονία**, μια πράξη με βαθύτατες συνέπειες.

Η πατροκτονία ήταν μια ηδονιστική πράξη την οποία η ευρύτερη κοινωνική ομάδα θεώρησε ιδιαίτερα αποσταθεροποιητική και άρα δεν έπρεπε να επαναληφθεί. Επιπλέον, οι γιοι ένιωθαν καταστροφικές τύψεις και ενοχές εξαιτίας της πράξης τους. Για να αποτρέψει την επανάληψη της πράξης, η κοινωνική ομάδα δημιούργησε πολιτισμικές απαγορεύσεις, τα **ταμπού**, σχετικά με τους αυθαίρετους θόνους και, εξίσου σημαντικό, σχετικά με την **αιμομιξία**, η οποία θα μπορούσε να απελευθερώσει αποσταθεροποιητικά σεξουαλικά συναισθήματα. Η ομάδα εφηύρε επίσης τα **τοτέμ**, αντικείμενα συλλογικής λατρείας, στον τύπο της **πατρικής μορφής**, προς τα οποία θα μπορούσαν οι γιοι να μετουσιώσουν τα αντιφατικά συναισθήματά τους. Σύμφωνα με τον Φρόυντ, οι ενέργειες αυτές εγκαινίασαν την τοτεμική περίοδο της ιστορίας του ανθρώπου, που συνοδεύτηκε από το Υπερεγώ, το οποίο διασφάλιζε ότι η έκφραση των ηδονιστικών παρορμήσεων θα απωθούνταν από τις ενοχές.

Η ψυχολογική κληρονομιά των ανδρών από όλη αυτή τη διαδικασία ήταν το **οιδιπόδειο σύμπλεγμα**, που πήρε το όνομά του από τον μυθικό γιο του Λαΐου που άθελά του δολοφόνησε τον πατέρα του και στη συνέχεια παντρεύτηκε τη μητέρα του. Το σύμπλεγμα αυτό χαρακτηρίζεται από την ανεπίλυτη και ενοχική επιθυμία των ανδρών που επιζητούν τη σεξουαλική ικανοποίηση μέσω της μητέρας τους. Η αντίστοιχη κληρονομιά των γυναικών ήταν το **σύμπλεγμα της Ηλέκτρας**, που πήρε το όνομά του από τη μυθική κόρη του Αγαμέμνονα η οποία ήθελε να σκοτώσει τη μητέρα της για να εκδικηθεί το φόνο του πατέ-

ρα της. Τα δύο αυτά συμπλέγματα δεν είναι ισοδύναμα, καθώς ο Φρόντ πιστεύει πως η ανδρική και η γυναικεία σεξουαλικότητα διαφέρουν θεμελιακά. Υπό το πρίσμα του φεμινισμού του τέλους του 20ού αιώνα, η φροϋδική θεωρία σίγουρα ακούγεται «σεξιστική». Μια πιο ψυχραιμη παρατήρηση ωστόσο που μπορεί να γίνει εδώ, είναι ότι η ερμηνεία του Φρόντ σχετικά με το πώς κάθε άνθρωπος αναβιώνει την ψυχική εξέλιξη της ανθρωπότητας μοιάζει με καρικατούρα της ανθρωπολογίας του πολιτισμικού εξελικτισμού του 19ου αιώνα.

Η εξέλιξη της ψυχολογικής ανθρωπολογίας

Από πολλές απόψεις, η φροϋδική θεωρία αποτελούσε αυτό ακριβώς το είδος ανθρωπολογίας το οποίο προσπαθούσαν να υπερβούν ο Μπόας και οι μαθητές του. Οι ιδέες του Φρόντ ήταν σε μεγάλο βαθμό θεωρητικές, υπερβολικά γενικευτικές, εξελικτικές, έδιναν προτεραιότητα στην κληρονομικότητα, ήταν σεξιστικές και, στο βαθμό που εξομοίωναν τους μη Δυτικούς ενήλικες με τα παιδιά του Δυτικού κόσμου, ήταν ρατσιστικές και εθνοκεντρικές. Είδαμε ήδη πώς χρησιμοποίησε ο Μπόας τη Μάργκαρετ Μιντ στην προσπάθειά του να ανασκευάσει την άποψη του Φρόντ ότι η εφηβική ψυχοσεξουαλική αναστάτωση ήταν κοινή στους ανθρώπους όλου του κόσμου. Παρόμοιος ήταν ο στόχος του βρετανού κοινωνικού ανθρωπολόγου Μπρόνισλαφ Μαλινόφσκι όταν απέδειξε ότι το οιδιπόδειο σύμπλεγμα ήταν ξένο προς τους μητρογραμμαμικούς κατοίκους των νησιών Τρόμπριαντ του Νότιου Ειρηνικού, διότι, στο δικό τους σύστημα συγγένειας, ο «αδελφός της μητέρας», όχι ο «πατέρας», είχε την εξουσία πάνω στους γιους. Αυτού του τύπου η έρευνα έδειξε ότι, για να αξιοποιηθούν κάποια τμήματα της φροϋδικής θεωρίας στην ανθρωπολογία, ολόκληρο το θεωρητικό οικοδόμημα θα έπρεπε να ανασυγκροτηθεί βάσει διαπολιτισμικών **μεταβλητών**.